

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Αλίμονο καλές μας συντρόφισες! Τότε που τα βιβλιοπωλεία ήταν ανοιχτά, είχαμε ξεκινήσει να προδημοσιεύουμε τα καινούρια κεφάλαια που περιλαμβάνονται στον δεύτερο τόμο των Σπουδών στο Γαλανόμαυρο. Αλλά η νύχτα προχωράει και οι αστερισμοί που σχηματίζει το παρελθόν με το παρόν μας, αλλάζουν ξανά.

Τα αποτελέσματα είναι δύο ειδών. Κατά πρώτον, η δουλειά των καλών συντροφισών που έστησαν τον τόμο έχει ολοκληρωθεί, αλλά η έκδοση θα πρέπει να περιμένει μέχρι... καταλαβαίνετε μέχρι.

Κατά δεύτερον, και σημαντικότερο, τα περιεχόμενα του τόμου έχουν αποκτήσει ολοκαινούρια νοήματα. Ειδικά τα όσα ακολουθούν, αφορούν τη «φιλανθρωπία» και την «αισχροκέρδεια» γύρω από τα τρόφιμα. Σε μια εποχή όπου «η αισχροκέρδεια» έχει ξαναεμφανιστεί στον δημόσιο λόγο, όλα ετούτα αποκτούν νέες έννοιες, που ελπίζουμε ότι θα γίνουν άμεσα κατανοητές.

Ή όχι. Θα βοηθήσουμε στο μέλλον. Για την ώρα όμως, θα το λάβετε ως είχε προ ιού, γιατί ακόμη και εμείς έχουμε τα όριά μας.

Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΟΥ ΑΜΕΣΩΣ ΤΗΝ ΕΙΠΑΝΕ «ΜΑΥΡΗ»

ΚΡΑΤΟΣ, ΑΦΕΝΤΙΚΑ, ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ ΚΑΙ ΜΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ. (ΜΕΡΟΣ Β')

Η ανάδυση του δικτύου της «μαύρης» αγοράς

Όπως είδαμε στην προηγούμενη συνέχεια αυτού του κειμένου,¹ το πεδίο συναλλαγών που βρισκόταν στο πλάι της «νόμιμης» αγοράς άρχισε να αναδύεται, με θαυμαστή ταχύτητα, ήδη από τους πρώτους μήνες του 1941. Όπως είναι λογικό, δεν στελεχώθηκε από εργάτες ή γενικώς «τον υπόκοσμο», αλλά από εκείνους που λόγω επαγγέλματος, λόγω επαφών με τα κατάλληλα πρόσωπα στο εσωτερικό του κράτους, αλλά και λόγω οικονομικής επιφάνειας, ήταν ήδη σε θέση να συγκεντρώνουν και να διακινούν μεγάλες ποσότητες τροφίμων και εμπορευμάτων. Οι άνθρωποι αυτού του είδους είδαν να ανοίγεται μπροστά τους μια σειρά από ευκαιρίες. Μέσα στις ειδικές συνθήκες του πολέμου, ένα καθοριστικής σημασίας προϊόν, όπως τα τρόφιμα, γινόταν απαγορευμένο και παράνομο. Δίπλα του αναδύονταν μυριάδες άλλες «απαγορεύσεις» κατοχής και διακίνησης εμπορευμάτων. Συνεπώς, η διακίνηση, η εμπορία και η φύλαξη τους, μπορούσαν να αναχθούν σε αρμοδιότητες μιας μαφίας που αναλάμβανε να ρυθμίσει την προσφορά και τη ζήτηση με τους δικούς της όρους.

Θα μπορούσε μάλιστα να σημειώσει κανείς ότι αυτή η «ευκαιρία», δεν αφορούσε αποκλειστικά τους μεγάλους και μικρούς καπιταλιστές των τροφίμων. Ήταν μια «ευκαιρία» μάλλον υποχρεωτική για όποιον είχε χρήμα στην κατοχή του. Οι εναλλακτικές ήταν πενιχρές: είτε κατάθεση σε φουνταρισμένη τράπεζα, είτε αγορά πατσαβουρο-ομολόγων του ελληνικού κράτους που τροφοδοτούσαν την πολεμική προσπάθεια του Τρίτου Ράιχ. Οπότε; Οπότε καταραμένη «πολιτική ρευστότητα»! Τα αφεντικά δεν ήξεραν τι θα τους ζημερώσει, και για όσο διάστημα δεν μπορούσε ο αγαπημένος τους φίλος -το κράτος- να τους εγγυηθεί ότι τα λεφτά τους είναι σε καλά χέρια, εκείνα κατέφυγαν στην αυτενέργεια. Με τη γλώσσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, «πάσης φύσεως κερδοσκοποί» προέβαιναν «εις επενδύσεις των ρευστών των επί σκοπώ μελλοντικής κερδοσκοπίας».²

Οι καθημερινές αναφορές για «κερδοσκοπία» που άρχισαν να εμφανίζονται στις εφημερίδες ήδη από την άνοιξη του 1941, επαληθεύουν ότι ετούτοι οι «πάσης φύσεως» κερδοσκοποί, δεν ήταν και τόσο «πάσης φύσεως». Αντιθέτως, ένα μεγάλο τμήμα τους ήταν οι ίδιοι άνθρωποι που διέθεταν προηγούμενη ανάμιξη στη μεταφορά και τη διανομή των τροφίμων, συνεπώς και τις σχετικές γνώσεις και διασυνδέσεις. Για παράδειγμα, το Σωματείο Ζυγιστών της Κεντρικής Λαχαναγοράς περιέγραφε την κατάσταση εκεί ως εξής:

(...) μερικοί καταστημάτρχαι λαχανοπώλαι των Αθηνών, διαθέτοντες μεγαλύτερα σχετικώς κεφάλαια, έκλεισαν αγοράν, δι' αποκλειστικόν λογαριασμόν των, των κηπουρικών προϊόντων πολλών λαχανοκήπων της Αττικής, ούτως ώστε κανείς από τους μικροκαταστημάτρχας και μικροπωλητάς να μη ημπορή να προμηθευθή ουδέ οκάν εκ των κηπουρικών αυτών ειδών. Τα προαγορασμένα προϊόντα, δι' ευνόητους λόγους, δεν παραλαμβάνονται από την Δημοτικήν Λαχαναγοράν, αλλά μεταφέρονται διά διαφόρων διόδων και παρόδων κατ' ευθείαν εις τα καταστήματα των προαγοραστών.³

ΣΤΗΡΙΞΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Όπως έχουμε δει αλλού, η «προστασία των ελληνικών προϊόντων» κατά τον μεσοπόλεμο, εκφραζόταν ως κρατικές παραγγελίες «υφάσματος για τις φυλακές» προς την ελληνική κλωστούφαντουργία, π.χ. τους κυρίους Κατσάμπα και Στράτο. Όσο οι καιροί αλλάζουν, τόσο καταλαβαίνουμε καλύτερα τη διαδικασία. Δηλαδή, εδώ που τα λέμε, την έχουμε καταλάβει αρκετά τη διαδικασία, δεν θέλουμε άλλο!

Καλοί μας καιροί, όλα εντάξει, μπορείτε τώρα να σταματήσετε να μας επιμορφώνετε!

Please?

Η ΚΑΛΗ ΚΟΠΕΛΑ ΠΟΥ ΕΙΔΕ ΣΤΟΝ ΥΠΝΟ ΤΗΣ ΤΟ ΧΡΙΣΤΟΥΛΗ

Η Ιωάννα Τσάτσου με ύφος που υποδηλώνει ότι τελικά μπορεί και να τον έβλεπε το Χριστούλη, όχι μόνο

στον ύπνο της, αλλά και στον ξύπνιο της. Σε κάθε περίπτωση, προσέξτε μην μπερδευτείτε από το γενικό φιλανθρωπικό mood. Τα παιδάκια που εξασκούνται στο μπαλέτο πολύ πιθανόν να είναι οι κόρες της, γιατί τα παιδάκια του άλλου είδους βασικά εξασκούσαν στο ράψιμο.

Οι «λαχανοπώλαι» που διέθεταν «μεγαλύτερα σχετικώς κεφάλαια» οργανώθηκαν με θαυμαστή ετοιμότητα για να εξασφαλίσουν έλεγχο πάνω στα τρόφιμα. Από τη σκοπιά τους αυτό ήταν εξαιρετικά λογικό. Όπως και οι χωρικοί της επαρχίας, με τον τρόπο σκέψης των οποίων έχουμε εξοικειωθεί στο παρελθόν,⁴ οι «λαχανοπώλαι» διαισθάνονταν ότι τα «κεφάλαια», εντός ολίγων μηνών, θα είχαν μετατραπεί σε αέρα κοπανιστό. Ταυτόχρονα, γνώριζαν εκ πείρας τη ζωτική σημασία του εμπορεύματος στη διακίνηση του οποίου είχαν ειδικευθεί. Πέρασαν από το χρήμα στα τρόφιμα με μια φυσικότητα που προερχόταν από τη θέση τους στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Αλλά όπως είπαμε, οι «λαχανοπώλες» δεν ήταν οι μόνοι που εμπνεύστηκαν από το είδος της δουλειάς τους. Η ίδια πορεία σκέψης ακολούθηθηκε και από άλλους, λιγότερο σχετικούς με τα τρόφιμα, αλλά επίσης κατόχους «κεφαλαίων» και εξοικειωμένους με τη σχέση μεταξύ «αξίας» και ζωντανής ανθρώπινης εργασίας, αρκετά ώστε να προβλέπουν τα μελλούμενα.

Για παράδειγμα, καθόλη τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, ο Χριστόφορος Κατσάμπα, ιδρυτής και συνιδιοκτήτης της κλωστούφαντουργίας «Πειραιϊκή Πατραϊκή», έκανε αυτό που έκαναν όλοι οι επιτυχημένοι βιομήχανοι της κλωστούφαντουργίας στην Ελλάδα από το 1870, δηλαδή πληρώνονταν με κρατικό χρήμα για να φτιάχνει στολές και κουβέρτες για τον ελληνικό στρατό, τις ελληνικές φυλακές και πάει λέγοντας. Στο πλαίσιο αυτής της κρατικής «στήριξης των εγχώριων προϊόντων»,⁵ ο Κατσάμπα είχε διαμορφώσει μια μάλλον προνομιακή σχέση με τον κύριο Δροσόπουλο, διοικητή της Εθνικής Τράπεζας. Επειδή μάλιστα «όταν η Εθνική Τράπεζα ευρίσκει τιμίους ανθρώπους, ανοίγει τις κάσες διάπλατα»,⁶ ο Κατσάμπα έπαιρνε εύκολα δάνεια, συνεπώς ο Κατσάμπα διέθετε «κεφάλαια». Μέχρι το τέλος του 1939, ο Κατσάμπα και ο συνεταιρός του, Σταμούλης Στράτος, είχαν χρησιμοποιήσει τα περισσευούμενα από αυτά τα «κεφάλαια» για να χτίσουν μια πολυκατοικία «με σκοπό την ενοικίαση». Αλλά τα έκτακτα μέτρα που έλαβε εν τω μεταξύ η κυβέρνηση Μεταξά, δηλαδή «ο περιορισμός της αναλήψεως των καταθέσεων και το πάγωμα όλων των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων», έβαλε τους δύο διορατικούς βιομήχανους σε σκέψεις. Ο Κατσάμπα περιγράφει αυτές τις σκέψεις εκ των υστέρων:

Λέγω μίαν ημέραν εις τον συνεργάτην μου, κατά μήνα Απρίλιον του 1940:

Έχω τη γνώμην, Σταμούλη, ότι δεν θα αποφύγωμεν και ημείς τον πόλεμον και θάπτον ή βράδιον θα μπλέξη και η χώρα μας εις αυτόν. Εις την περίπτωση αυτήν θα έχωμεν πάλιν ενοικιοστάσια, οπότε τα αστικά ακίνητα θα εξευτελισθώσι και εγώ κάμνω την σκέψιν να πωλήσωμεν το ακίνητον που κάναμε και δί' αυτό, εγώ τουλάχιστον, θα το αντικαταστήσω με κανένα αγρόκτημα όχι μακράν των Αθηνών, για να μπορώ να ζήσω την οικογένειάν μου κατά τα χρόνια του πολέμου.

Μου απαντά αμέσως πως και αυτός είχε την ιδίαν ανησυχίαν και ότι συμφωνεί δια την πώλησιν του ακινήτου (...)⁷

Περιορισμοί στις αναλήψεις! Τιμές «βιομηχανικών προϊόντων» που έμεναν σταθερές με το ζόρι! Από τη

σκοπιά του Χριστόφορου Κατσάμπα, η κρατική ανάμιξη στην «ελεύθερη αγορά», η ανάδειξη του χρήματος ως επισφαλούς μέσου συσσώρευσης πλούτου, ήταν σήμα μελλοντικού κινδύνου. Και ας σημειωθεί ότι, ακόμη και αν ο ίδιος αποτύγχανε να λάβει το μήνυμα των καιρών, υπήρχαν οι φίλοι του στην Εθνική Τράπεζα να του επισημάνουν τις απαραίτητες κινήσεις. Η αυτοβιογραφία του δεν φέρει τυχαία τον τίτλο «Πιστεύοντας εις το Μέλλον» - για τέτοιους ανθρώπους το «μέλλον» τείνει να εξελίσσεται με εξαιρετικά βολικούς τρόπους.

Πράγματι, παρότι οι προβλέψεις του Κατσάμπα υποτίθεται ότι έγιναν πολύ εγκαίρως, το «αγρόκτημα» δεν αποκτήθηκε στις αρχές του 1940, αλλά μετά την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου. Ακόμη κι έτσι, το «αγρόκτημα», στη «θέση Γαλιού' πλησίον των Σπάτων», έπαινε 320 στρέμματα και περιελάμβανε «περί τα 110 στρέμματα αμπέλια, 1300 ελαιόδενδρα ηλικίας 20-25 ετών, αρκετόν ελεύθερον χώρον δια καλλιέργειαν τυχόν σιτηρών, κηπουρικών, κλπ, κτήριον, πρώην ελαιοτριβείον με αποθήκας» και πάει λέγοντας.⁸ Με τέτοια προσόντα και τους όψιμους γεωργούς να πολλαπλασιάζονται, το «αγρόκτημα» γρήγορα απέκτησε και εκλεκτούς γείτονες, ιδιοκτήτες παρόμοιων «αγροκτημάτων», όπως «ο ιατρός Στάης, ο βιομήχανος Παπαθεοδωσίου και άλλοι». Τέλεια παρέα για τις κρύες νύχτες του Χειμώνα, και ειδικά για τα Σάββατα, όταν ετούτοι οι αντιστασιακοί κτηματίες της περιφέρειας Αττικής μαζεύονταν για να ακούσουν απαγορευμένο ραδιόφωνο.⁹

Τελικά, επειδή η λιμοκτονούσα οικογένεια Κατσάμπα, όσο πολυπληθής και άπληστη και να ήταν, αποκλείεται να κατάφερνε να ρουφήξει το λάδι από χίλια τριακόσια λιόδεντρα, ο Κατσάμπα κατόρθωσε να «ζήσει κατά τα χρόνια του πολέμου», χρησιμοποιώντας ό,τι περίσσευε για να πληρώσει τους μεθούς επιλεγμένων εργατών του εργοστασίου του σε είδος, ενόσω αυτό το εργοστάσιο δούλευε για τους Ιταλούς. Το πράγμα πήγε τόσο καλά που στο τέλος ο Κατσάμπα τελείωσε την κατοχή με τόσους τόνους βαμβάκι στις αποθήκες του, που η ελληνική κλωστούφαντουργία μπόρεσε άμεσα να επανεκκινήσει τις εργασίες της ήδη τον Μάρτιο του 1945.¹⁰ Τα δε περιεχόμενα των γεμάτων αποθηκών του «αγροκτηματος» περιγράφονται εκ παραδρομής, όταν το 1944 βρίσκονται να κινδυνεύουν από τους «αντάρτες» σε μια στιγμή που «μόλις είχε συντελεστή η συγκομιδή»: «λάδι, αλεύρι, γαλοπούλες κ.λ.π.»,¹¹ η νέα μορφή του πλούτου, η ακριβής χρήση της οποίας καλό είναι να παραλείπεται από κάθε αξιοπρεπή αυτοβιογραφία τιμίου και αντιστασιακού βιομήχανου.

Ο Κατσάμπα και οι γείτονές του δεν ήταν μόνοι τους. Το σύνολο των αφεντικών της χώρας στράφηκε στα τρόφιμα με διάφορους τρόπους και μεταμφίεσε το ενδιαφέρον του σε «προνοητικότητα», «σωφροσύνη» και «φιλανθρωπία», αναλόγως της κλίμακας της ενασχόλησης.¹² Είναι γι' αυτό που δεν πρέπει να βλέπουμε τις δύο οντότητες, το κράτος και τη «μαύρη» αγορά, ως αντιτιθέμενες ή πλήρως διαχωρισμένες. Το μαφιοζοδικτυο που οργάνωσε την πείνα πάτησε πάνω σε προϋπάρχουσες σχέσεις. Οι έμποροι γνώριζαν από πριν με ποιους παραγωγούς της επαρχίας έπρεπε να συνεργαστούν για να συγκεντρώσουν τα πολυπόθητα είδη. Οι βιομήχανοι χρησιμοποιούσαν τα

ΤΟ ΠΛΑΣΤΙΚΟ ΧΡΗΜΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΩΡΑ ΤΟΥ

Στις 6 Δεκέμβρη του 1941, ο υπουργός Οικονομικών προχώρησε σε αναλυτική παρουσίαση του νέου «νόμου περί πληρωμής δι' επιταγών» και ξεκαθάρισε με αρκετά γλαφυρό τρόπο τι ήταν αυτό που ένοιαζε το ελληνικό κράτος ενώ η πείνα οργανωνόταν με όλους τους καπιταλιστικούς τρόπους του κόσμου:

Τώρα ο μόνος τρόπος διά να περιορισθή η έκδοσις χαρτονομίσματος, διά να μη είνε αυτό άφθονο και να μη εξευτελισθή είνε να γίνει κάτι παρόμοιον με ό,τι γίνεται εις την κυκλοφορίαν του αίματος εις το ανθρώπινον σώμα, που έχη ανάγκην από εκατοντάδες οκάδων αίματος την ημέραν διά να ζήση, εν τούτοις το αίμα δεν είναι ποτέ πολύ εις τον ανθρώπινον οργανισμόν διά να χάση την αξίαν του ή να είνε επιζήμιον. (...)

Εφόσον είμεθα υποχρεωμένοι να καλύψωμεν εν μέρος των δαπανών διά της εκδόσεως χαρτονομίσματος, ο μόνος και απλούστερος τρόπος διά να περιορίσωμεν την άφθονον έκδοσιν χαρτονομίσματος και τον εξευτελισμόν είνε να δημιουργήσωμεν ένα σύστημα κυκλοφορίας όπως είνε του αίματος. Δηλαδή το χαρτονόμισμα που εξέρχεται από την Τράπεζα της Ελλάδος αφού εκπληρώση τον προορισμόν του παρά τω λαώ, να επιστρέφη κατά το δυνατόν πάλι εις τας Τραπεζάς, υπό τύπον καταθέσεων και απ' εκεί να φεύγη πάλι προς τον λαόν. (...)

Ο σκοπός του νόμου είναι σαφής: το χαρτονόμισμα να μη κρύβεται στα σπίτια, αλλά να επιστρέφει εις τας Τραπεζάς. (...) Ο έμπορος ο οποίος μαζεύει το χαρτονόμισμα από τους εργάτας, τους ημερομισθίους κλπ, αυτός αντί να το κλειδώση στο συρτάρι του, πρέπει να το πηγαίνει εις την Τράπεζαν και ν' ανοίξη έναν τρεχούμενον λογαριασμόν ή να κάμη, εάν δεν έχη ανάγκην αυτού μίαν παγίαν κατάθεσιν. Θέλει αύριον να αγοράση άλλο εμπόρευμα ή σπίτι, δεν έχει παρά να πηγαίνει εις την Τράπεζαν, που έχει τον λογαριασμόν του και να πη «δώσατέ μου μίαν επιταγή από 500.000 δρχ διά τον έμπορον τάδε ή 5 εκατομμύρια διά τον κ. τάδε, από τον οποίο ηγόρασα το σπίτι».

Ο κ. που επώλησε το σπίτι, αντί να μετρήσει πέντε εκατομμύρια βρώμικα χαρτονομίσματα, τα οποία επέρασαν από τα θηλάκια και τον σίελον χιλιάδων φυματικών, λαμβάνει την επιταγήν της Τράπεζας, πηγαίνει εις αυτήν

χρήματα και τις γνωριμίες που είχαν αποκτήσει από τις προνομιακές τους σχέσεις με τις τράπεζες για να πλασαριστούν στη νέα πολλά υποσχόμενη αγορά. Οι νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες γρήγορα ενέταξαν στο δυναμικό τους μπάτσους, δικαστικούς, συμβολαιογράφους και λοιπούς κρατικούς λειτουργούς, αντλώντας από το προϋπάρχον αρμόδιο κρατικό δυναμικό που ειδικεύονταν στη λειτουργία και επίβλεψη της «κανονικής» καπιταλιστικής αγοράς.

Σήμερα βέβαια, κάτι τέτοιες διαπιστώσεις δεν εμφανίζονται παρά ως σπέκουλα αναρχικών ερασιτεχνών ιστορικών. Ομολογουμένως, η σχετική συγκάλυψη υπήρξε ιδιαίτερα επιμελής και συνετελέσθη πολύ πολύ εγκαίρως. Λογικό και αυτό, γιατί η προηγούμενη σχετική τεχνογνωσία ήταν πραγματικά απέραντη.

Φιλάνθρωπική τεχνογνωσία και συγκάλυψη

Οι ενασχολήσεις της ελληνικής αστικής τάξης με τη νέα μορφή του πλούτου και η κρατική οργάνωση της «μαύρης» αγοράς, κρύφθηκαν ήδη από την εποχή τους κάτω από το κάλυμμα της «αισχροκέρδειας» και της «διαφθοράς». Ταυτόχρονα βέβαια καλύπτονταν από τη σκληρή ομερτά των πρωταγωνιστών, που ήδη από τότε, καταλάβαιναν τη σημασία της σιωπής με αξιοσημείωτη διαύγεια. Ένα καλό παράδειγμα του έως πού μπορούσε να φτάσει αυτού του είδους η διαύγεια, μπορούμε να βρούμε στο ημερολόγιο της Ιωάννας Τσάτσου, συζύγου του τότε πανεπιστημιακού και μετέπειτα πρόεδρου της δημοκρατίας Κωνσταντίνου Τσάτσου. Ένα κρύο βράδυ του Νοέμβρη του '42, πολύ πριν τον Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, η Ιωάννα Τσάτσου είδε και αυτή ένα όνειρο· τουλάχιστον έτσι έγραψε στο ημερολόγιό της:

Ένα πολύ μακρύ τραπέζι στολισμένο με τα πιο όμορφα φαγητά και γλυκά. Στην κορυφή καθόταν ο μικρός Χριστός και γύρω τα άπειρα Ελληνόπουλα. Όλα έτρωγαν με βουλιμία και απόλαυση, πασαλειμμένα ως τ' αυτιά. Ανάμεσά τους πολλοί μικροί μου φίλοι, μου έκλειναν το μάτι χαρούμενα. Ξύπνησα με το αίσθημα πως έβγαينا από τον παράδεισο και βούλιαξα σιγά, ξύπνια, σ' ένα γνώριμο εφιάλτη. Το δωμάτιό μου είναι παγωμένο. Πεινώ.¹³

Η κυρία Ιωάννα Τσάτσου, αδελφή του ποιητή, διπλωμάτη και νομπελίστα Γιώργου Σεφέρη, σύζυγος του Κωνσταντίνου Τσάτσου της γνωστής οικογένειας βιομηχάνων, διδάκτωρ νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, προσωπική γραμματέας του Αρχιεπίσκοπου Δαμασκηνού, που στη ζωή της ασχολούνταν με την ποίηση και τη συγγραφή ιστορικών και λογοτεχνικών βιβλίων, είχε ξυπνήσει πεινασμένη.¹⁴ Ο Mazower, που παραθέτει ετούτο το δακρυγόνο απόσπασμα, δεν αναρωτιέται ποια υπηρέτρια φώναξε αμέσως η κυρία Τσάτσου για να της φέρει το πρωινό. Αντιθέτως, βρίσκει ωφέλιμο να σημειώσει ότι τέτοια όνειρα ήταν φυσικό να ταράσσουν τον ύπνο της, γιατί «η δουλειά της στην οργάνωση της μέριμνας για τα παιδιά της πρωτεύουσας, την είχε φέρει κατάφατσα με τη μοίρα των φτωχών». Οι λοιπές λυρικές λεπτομέρειες της περιγραφής εξηγούνται σιωπηρά, μέσω της ποιητικής φλέβας της ευρύτερης οικογενείας.

Η Ιωάννα Τσάτσου ήταν όντως υπεράνω πάσης υποψίας. Κάποια στιγμή άλλωστε, δέχτηκε έως και πρόσκληση για να μπει στο ΕΑΜ,¹⁵ την οποία και απέρριψε, αποδεικνύοντας ότι διέθετε το αναγκαίο πολιτικό κριτήριο ώστε να μην ποντάρει σε κουτσά άλογα, ή ίσως ότι είχε δει ένα κουτσό άλογο στον ύπνο της. Οι συναγωνίστριες της Ιωάννας Τσάτσου στην «οργάνωση της μέριμνας», από την άλλη, ενίοτε αποδεικνύονταν πολύ λιγότερο άμεμπτες. Όπως ανασύρει ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης από τις εφημερίδες της εποχής,

Ολόκληρο το Διοικητικό Συμβούλιο των Κυριών αυτού του συσσιτίου, όχι μόνον εσιτίζετο προσωπικώς, αλλά και οικογενειακώς. Γνωστές κυρίες διακειολογούσαν για τα σπίτια τους ημερησίως 15-18 μερίδες έκαστη.¹⁶

Είναι τέτοιες «γνωστές κυρίες» που αποτυπώθηκαν στο δίστιχο «πατάω ένα κουμπί -και βγαίνει μια χοντρή -και λέει στα παιδάκια -νίε φαϊ», που συνεχίζει να επιβιώνει για δεκαετίες, έχοντας πλέον μετατραπεί σε σκέτο ρατσισμό ενάντια στους χοντρούς. Οπωσδήποτε, η «δουλειά της κυρίας

Τσάτσου στη μέριμνα», εκτός από «τους φτωχούς», θα την είχε «φέρει κατάφατσα» και με πολλές τέτοιες «γνωστές κυρίες». Οπωσδήποτε, η κοινωνική της θέση, η τριβή με τον Αρχιεπίσκοπο και το διδακτορικό στη νομική, θα την είχαν προμηθεύσει με την κοινωνική εμπειρία που απαιτείτο για την κατανόηση της διαδικασίας. Προφανώς όμως, το συγκεκριμένο θέμα της φαινόταν πολύ λιγότερο ενδιαφέρον από τα οράματα με το Χριστούλη, οπότε παραλείφθηκε από το ημερολόγιο.

Καθώς φαίνεται λοιπόν, οι «φιλάνθρωπες κυρίες» διέθεταν εντυπωσιακές ικανότητες. Μπορούσαν να δικτυώνονται γύρω από τα τρόφιμα, να παριστάνουν τις ευαίσθητες, να αποκομίζουν οφέλη... κυρίως όμως διέθεταν την απαιτούμενη κατανόηση της ιστορικής συγκυρίας και τα γενναία αποθέματα υποκρισίας και κυνισμού που απαιτούνται για να γράφει κανείς υπολογισμένα ψέματα στα ημερολόγιό του, και να τα προορίζει για μεταπολεμική δημοσίευση. Αυτό το εντυπωσιακό οπλοστάσιο δεν ήταν δημιουργήματα της κατοχικής ανάγκης. Προερχόταν από την απέραντη «φιλάνθρωπική» εμπειρία της ελληνικής αστικής τάξης και του κράτους της.

Ένας άλλος μεγάλος κατοχικός φιλάνθρωπος μπορεί να μας βοηθήσει εδώ, αποδεικνύοντας ταυτόχρονα ότι πίσω από κάθε φιλάνθρωπη κυρία κρύβεται ένας ακόμη χειρότερος κύριος. Πρόκειται για τον βιομήχανο Ευάγγελο Παπαστράτο, της γνωστής τσιγαροβιομηχανίας. Στην αυτοβιογραφία του Παπαστράτου, οι κατοχικές φιλάνθρωπικές ενασχολήσεις εισάγονται με μια απλή, ξερή πρόταση: «Στον καιρό της Κατοχής, ο καθηγητής κ. Λογοθετόπουλος, υπουργός Εθνικής Προνοίας στην κυβέρνηση Τσολάκογλου, με διόρισε δεύτερο αντιπρόεδρο της Κ.Ε.Σ., δηλαδή της Κεντρικής Επιτροπής Λαϊκών Συσσιτίων».

Τα υπόλοιπα δεν ήταν και τόσο απλά. Η Κ.Ε.Σ αντλούσε την τεχνογνωσία της από την «Επιτροπή Μαθητικής Αντιλήψεως». Αυτή η Ε.Μ.Α ήταν ένας θεσμός που είχε ιδρυθεί από την κυβέρνηση Μεταξά για να διανέμει συσσίτια «σε άπορους μαθητές», και πριν τον πόλεμο είχε τη δυνατότητα να διανέμει «γύρω στις είκοσι χιλιάδες μερίδες φαγητού την ημέρα». Η Ε.Μ.Α μετατράπηκε σε Κ.Ε.Σ κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου· οι «οφελούμενοι» ήταν τώρα τα παιδιά των υποχρεωτικά στρατευμένων που είχαν μείνει δίχως αρχηγό της οικογενείας και η Κ.Ε.Σ είχε τη δυνατότητα να τους μοιράζει 55.000 μερίδες την ημέρα.

Από τις αρχές της κατοχής, αυτό το προϋπάρχον τεράστιο δίκτυο συγκέντρωσης και διανομής τροφίμων γιγαντώθηκε περαιτέρω για να καλύψει τους εκατοντάδες χιλιάδες «οφελούμενους», που εν τω μεταξύ πέθαιναν της πείνας. Απέκτησε προέδρους και αντιπροέδρους προερχόμενους από την ελληνική αστική τάξη και συνδέθηκε με τον Ελληνικό και τον διεθνή Ερυθρό Σταυρό. Στην προεδρία του ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, και μετέπειτα «Διευθύνοντα Σύμβουλο της επιτροπής που θα αναλάμβανε να διαχειριστεί τα τρόφιμα» βρίσκουμε «τον αείμνηστο Αλέξανδρο Ζάννα, τον ξεχωριστό αυτό Έλληνα».¹⁷ Ο «ξεχωριστός Έλληνας» είχε την οικογενειακή ιδιοκτησία του «Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού» από το 1915, όταν πρόεδρος της οργάνωσης ήταν ο πατέρας του. Ο ίδιος είχε χρηματίσει Υπουργός Αεροπορίας και (βασικό αυτό) Υπουργός Γεωργίας σε βενιζελικές κυβερνήσεις. Ήταν παντρεμένος με μία από τις δύο κόρες της Πηνελόπης Δέλτα.¹⁸

Δίπλα στον Ζάννα, εκτός από τον ίδιο τον καπνοβιομήχανο Παπαστράτο, που κάποια στιγμή πήρε τη θέση του Ζάννα, βρίσκουμε επιπλέον ειδικούς της φιλάνθρωπίας, όπως ο ναύαρχος Δημήτριος Φωκάς, ο στρατηγός Γεώργιος Σκανδάλης, ο γιατρός Απόστολος Δοξιάδης, ο Αριστοτέλης Κουτσουμάρης, «άλλοτε διευθυντής της Αστυνομίας Πόλεων», ο συνταγματάρχης Νικόλαος Κουκούτσης, «εξαιρετος οργανωτής», ο εφοπλιστής Θεόδωρος Παπαδημητρίου, ο «αστυνομικός διευθυντής» Μπάργλας, ο Χρήστος Βασματζίδης «της Αγροτικής Τραπεζής» και πάει λέγοντας. Κάτω από τέτοιους παραδοσιακούς φίλους των καταφρονεμένων, «ο Ζάννας στελέχωσε τον διοικητικό μηχανισμό της επιτροπής με αρκετές χιλιάδες ανώτερους απόστρατους αξιωματικούς», όπου το «απόστρατο» εννοεί ότι είχαν συμμετάσχει στο βενιζελικό πραξικόπημα του 1935 μαζί με τον Ζάννα και τώρα είχαν βρει πάλι δουλειά με τεράστιο νόημα.¹⁹ Στα κατώτερα επίπεδα αυτού του δικτύου διανομής τροφίμων βρέθηκαν «οι μακαλάδες» και «οι φουρνάρηδες» της Αθήνας, που αναλάμβαναν την επαφή με το λαό, δηλαδή τη διανομή τροφίμων βάσει δελτίου.

Όλοι αυτοί προσέφεραν τις επισιτιστικές υπηρεσίες τους στον ελληνικό λαό επί ένα έτος, με τα γνωστά αποτελέσματα που μας απασχόλησαν στις προηγούμενες συνέχειες. Τον Αύγουστο του 1942, αφού τα «γνωστά απο-

τελέσματα» είχαν επέλθει, και έπειτα από μια «διεθνή συμφωνία» σχετικά με τον επισιτισμό της Ελλάδας, οι Έλληνες αστοί θεωρήθηκε φρόνιμο να αποκλειστούν εντελώς από τη διοίκηση της Επιτροπής Διαχειρίσεως Τροφίμων. Από τότε και στο εξής, αυτή περιελάμβανε «εφτά μέλη Σουηδούς και εφτά Ελβετούς».²⁰

Συνοψίζουμε: Η ελληνική «φιланθρωπία», από την πρώτη εμφάνιση της ελληνικής βιομηχανίας το 1870, χρησιμοποιείται για την πειθάρχηση και την αστυνόμευση της εργατικής τάξης, καθώς και για την εφαρμογή ποικίλων όψεων καταναγκαστικής εργασίας.²¹ Οι κρατικοί μηχανισμοί «φιλανθρωπικής» διανομής τροφίμων της κατοχής, λειτουργούσαν ήδη πριν από τον πόλεμο, έχοντας συγκεντρώσει πολύτιμη σχετική τεχνογνωσία και έχοντας στήσει έναν συγκεκριμένο καταμερισμό της εργασίας με στόχο τη μεταφορά και διανομή τροφίμων. Από την αρχή της κατοχής, οι ίδιοι κρατικοί μηχανισμοί στελεχώθηκαν από ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον μείγμα ιθυνόντων του ελληνικού κράτους, προνομιούχων εφοπλιστών και βιομηχάνων, και αξιωματικών του στρατού και της αστυνομίας, των ίδιων ανθρώπων που, επειδή ήλεγχαν την καπιταλιστική αγορά πριν από την κατοχή, είχαν την προνοητικότητα να προετοιμαστούν για την κατοχή τοποθετώντας «κεφάλαια» σε «αγροκτήματα». Οι κάθε λογής φιλάνθρωπες κυρίες, απόστρατοι αξιωματικοί και κακόβουλοι μπακάληδες, ήταν τα κατώτερα κλιμάκια αυτού του τεράστιου κρατικά ελεγχόμενου δικτύου. Κατά συνέπεια, τα κατοχικά ημερολόγια των βιομηχάνων, των καλών κυριών και τέλος πάντων όλου του καλού του κόσμου, είναι γεμάτα από ελάχιστα πειστικές αφηγήσεις κατοχικής φιλάνθρωπίας.

Και όμως, κανείς από τους μαχόμενους Έλληνες ιστορικούς δεν έχει σκεφτεί να δει την «φιλάνθρωπία» της κατοχής ως συνέχεια της μεσοπολεμικής «φιλάνθρωπίας» και τελικά ως το ευπαρουσίαστο πρόσωπο της «μαύρης» αγοράς. Ούτε βέβαια τη «μαύρη» αγορά ως εξέλιξη της προϋπάρχουσας καπιταλιστικής αγοράς, πάντα υπό τον έλεγχο της ελληνικής αστικής τάξης και του κράτους της. Γιατί «δεν υπάρχουν στοιχεία» ενώ ότι η Ιωάννα Τσάτσου έβλεπε στον ύπνο της το Χριστό φαντάρο υπάρχουν πολλά στοιχεία!

Ελλείψει των «στοιχείων», που είθιστα να ελλείπουν όταν ουδείς τα αναζητά, η «μαύρη» αγορά παρουσιάζεται με τον εξαιρετικά οφέλιμο τρόπο που ήδη είχε επιλεγεί στην εποχή της: ως «έγκλημα», δηλαδή ως σωρεία «μεμονωμένων περιστατικών», ηθικό ολισθήμα παχύσαρκων κυριών και κακών μπακάληδων, που πάντα καταλήγουν να διώκονται ποινικά γιατί πάντα «τους πιάνουν». Ή σε τελευταίες υποψιασμένες συνεισφορές, ως ανάδυση μιας «νέας αστικής τάξης» που αποτελούνταν από κακότροπους αγράμματους μπαγαπόντηδες που ήθελαν να μάθουν οι κόρες τους πιάνο με τα ξένα πιάνα -αλλά πού να μάθουν πιάνο τα ντουβάρια με τις χοντροδαχτυλάρεις τους!

Η συγκάλυψη της κρατικής οργάνωσης του απαγορευμένου μέσω της ανάδειξης μεμονωμένων «εγκληματικών» περιστατικών, είναι άλλος ένας τρόπος με τον οποίο οι κατοχικές απαγορεύσεις μοιάζουν εξαιρετικά με την απαγόρευση της μετανάστευσης και την απαγόρευση των ναρκωτικών. Αλλά τα «μεμονωμένα περιστατικά» αρχίζουν να αποκτούν διαφορετικό νόημα μόλις κάποιος σκεφτεί να βάλει στο επίκεντρο το ελληνικό κράτος και τις τράπεζές του ως

γενικό οργανωτή της διαδικασίας. Πρόκειται για εγχείρημα ενδιαφέρον και επίκαιρο, που θα ξεκινάει από τα υπουργεία ως οργανωτές της «μαύρης αγοράς» και θα καταλήγει στις ελληνικές τράπεζες ως οργανωτές της εξόντωσης των Ελλήνων Εβραίων.

Αλλά θα πρέπει να περιμένετε. Το προσπαθούμε, όσο το προσπαθούμε, στα πλαίσια του υπό έκδοση τόμου, που θα πάτε να αγοράσετε μόλις βγει. Ελπίζουμε μόνο να μη χρειαστεί να δώσετε για αντάλλαγμα λάδι.

Και εν τω μεταξύ οι αστερισμοί αλλάζουν ξανά... Είμαστε πραγματικά ενθουσιασμένες!

1. «Η καπιταλιστική αγορά που αμέσως την είπαν 'μαύρη', μέρος Α', *antifa* #69, 2/2020.

2. Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, *Χρονικόν της εξαετίας 1941-1947*, Αθήνα 1948, σελ. 29.

3. *Πρωία*, 21/05/1941.

4. Δες «Θέρος, Τρύγος, Πόλεμος! Η οργάνωση της πείνας το καλοκαίρι του 1941», *antifa* #41, 5/2014.

5. Σχετικά με τη «στήριξη των ελληνικών προϊόντων» κατά τον μεσοπόλεμο, δες το κείμενο του παρόντος τεύχους, «Το Πείραμα...: 51, Ερ.2 Εμπορικός Πόλεμος δεν είναι μόνο η Αύξηση των Εξαγωγών».

6. Αυτά στην αυτοβιογραφία του Κατσάμπα. Δες Χριστόφορος Κατσάμπα, *Πιστεύοντας εις το Μέλλον: Το Χρονικό μιας Προσπάθειας*, Αθήνα, 1966, σελ. 176.

7. Στο ίδιο, σελ. 177-178.

8. Στο ίδιο, σελ. 178.

9. Στο ίδιο, σελ. 215.

10. Όπως συνηθίζεται, ο Κατσάμπα περιγράφει τη συνεισφορά του με όλες τις αρχές κατοχής που υπήρχαν στη χώρα, ως συνδυασμό φιλάνθρωπίας και αντίστασης, αλλά δεν θα ασχοληθούμε με το ζήτημα. Για το βαμβάκι στις αποθήκες, στο ίδιο, σελ. 212.

11. Στο ίδιο, σελ. 231.

12. Για τις αντίστοιχες ανεξιχνίαστες ενασχολήσεις του κτηνοβιομήχανου Ευάγγελου Παπαστράτου, που θα μας απασχολήσουν και παρακάτω, δες Ευάγγελος Παπαστράτος, *Η Δουλειά κι ο Κόπος της: Από τη Ζωή μου*, Gem, 2012, σελ. 219-262.

13. Παρατίθεται στο Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η Εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, 1994, (Α' Έκδ. 1993), σ. 70.

14. Βρήκαμε ένα σύντομο βιογραφικό της Ιωάννας Τσάτσου στο Χαρά Κιοσσέ, «Ιωάννα Τσάτσου: Μια Αγρυπνη Καρδιά», *Το Βήμα*, 3 Φεβρουαρίου 2000.

15. Mazower, ό. π., σελ. 122.

16. Μενέλαος Χααραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης*, Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 100.

17. Ευάγγελος Παπαστράτος, *Η Δουλειά κι ο Κόπος της*, ό.π., σελ. 221-222.

18. Η μεγάλη μασονική στοά της Ελλάδας αναφέρει τον Αλέξανδρο Ζάννα μεταξύ των διασήμων μελών της, αλλά ιδέα δεν έχουμε τι σημαίνει αυτό, οπότε θα το αφήσουμε να πλανάται.

19. Ευάγγελος Παπαστράτος, *Η Δουλειά κι ο Κόπος της*, ό.π., σελ. 225-226.

20. Στο ίδιο, σελ. 242.

21. Για τους πρώτους φιλάνθρωπους βιομήχανους του Πειραιά και τους σκοπούς τους, δες Βάσω Θεοδώρου, «Φιλάνθρωπία και Πόλη: Ορφανοί και Άστεγοι Παίδες στον Πειραιά γύρω στο 1875», *Μνήμων* 14, 1992. Η Θεοδώρου μελετάει το «ορφανοτροφείο Ζάννα» στον Πειραιά, από όπου τα ορφανά «εδραπέτευον διατρυπώντας τους τοίχους σαν τα κουνέλια», συμπεριφορά που σχετίζεται με το ότι στο ορφανοτροφείο τα είχαν μαζέψει οι μπάτσοι, ώστε να υποχρεώνονται σε αναγκαστική εργασία στα εργοστάσια των ιδίων ανθρώπων που χρηματοδοτούσαν το ορφανοτροφείο. Δυστυχώς, η πρόχειρη έρευνά μας δεν βρήκε κάποια σχέση μεταξύ του «ορφανοτροφείου Ζάννα» και του Αλέξανδρου Ζάννα, αλλά ας μείνει τίποτα για καμιά άλλη φορά.

22. *Ακρόπολις*, 6/12/1941.

και λέγει. Επειδή χρεωστώ εν εκατομμύριον εις τον κύριον Αθανασόπουλον, δώσατέ μου μίαν επιταγή δι' αυτόν, δώσατέ μου και μίαν άλλην διά τον κύριον Δημητριάδην εκ δύο εκατομμυρίων δραχμών, διότι ηγόρασα το σπίτι του και τα υπόλοιπα εκ δύο εκατομμυρίων, ας μείνουν εις την Τράπεζαν ως κατάθεσής μου, θα τα πάρω όλα μαζί, αν κάμω καμμίαν άλλην αγορά ή σιγά σιγά διά τα έξοδά μου.

Τι απλούστερον, τι ευκολώτερον, τι υγιεινότερον από αυτό;²²

Κι έτσι, ο υπουργός οικονομικών της «δωσιλογικής κυβέρνησης» ανέλυε τις χαρές του «πλαστικού χρήματος» πολύ πριν εμφανιστεί η πρώτη πιστωτική κάρτα. Και σενέδεε διαδεδομένες μεταδοτικές ασθένειες με τα μετρητά πολύ πριν τον «κορονοϊό». Γιατί οι έγγονες του ήταν παρόμοιες με τις σημερινές: να βρεθεί ένας τρόπος ανάσχεσης εκείνου του μαζικού bank run, ώστε να ξαναβρούν τα κεφάλαια το δρόμο προς την τράπεζα. Ο κύριος υπουργός κοίταγε πέρα από τον κάθε επιμέρους γερολαδά κι έβλεπε τις ροές χρήματος που έμεναν εκτός κρατικής διαχείρισης να του κουνάνε το μαντήλι. Η περίοδος της κατοχής ήταν περίοδος γενικών ανακατατάξεων και μετασχηματισμών και στο εσωτερικό του κράτους. Οι παλιές ρυθμίσεις, από το ποιος ασκούσε εξουσία μέχρι το πώς θα γίνονταν οι πληρωμές, επαναπροσδιορίζονταν μέσα από το πρίσμα των νέων δεδομένων και των πιεστικών όρων που έθετε η εμπόλεμη πραγματικότητα.